

Hüsrev Paşa Türbesi'nin kubbe saçağındaki taş süslemelerinden bir detay

uyandırmaktadır. Sinan'ın, ilk önemli eserlerinde Şehzade Camii'nde de olduğu gibi dış süslemeye önem verdiği, fakat daha sonra bundan vazgeçtiği dikkati çeker. Bu türbe, taşlarını kavurup kemiren, zengin süslemesini, ahşap kapı ve pencere kanatlarını tahrip eden yangınlara ve nihayet yıllarca süren ilgisizlik ve bakımsızlığa rağmen Osmanlı dönemi Türk mezar mimarisindeki müstesna yerini muhafaza etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 209, 319, 356-357; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 64; a.e.: *Camilerimiz Ansiklopedisi* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I, 99-100; Halil Ethem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1932, s. 20, rs. 17; Rıfki Melûl Meriç, *Mimar Sinan: Hayatı, Eseri*, Ankara 1965, s. 102, nr. 4; E. Egli, *Sinan Der Baumeister Osmanischer Glanzzeit*, Zürich 1954, s. 50; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 24-64, 78, 324; Yüksel Yoldaş Demircanli, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul 1989, s. 249-250, 603; Ali Saim Ülgen, *Mimar Sinan Yapıları*, Ankara 1989; Ekrem Hakkı Ayverdi, "Hüsrev Paşa Türbesi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, I, İstanbul 1956, s. 31-38; Behçet Ünsal, "İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması", *VD*, XVI (1982), s. 81-82; İ. Günay Paksoy, "Hüsrev Paşa Türbesi", *DBİst.A*, IV, 110.

SEMAVİ EYİCE

HÜSREV ve ŞİRİN

İran ve Türk edebiyatlarına has klasik mesnevi konusu.

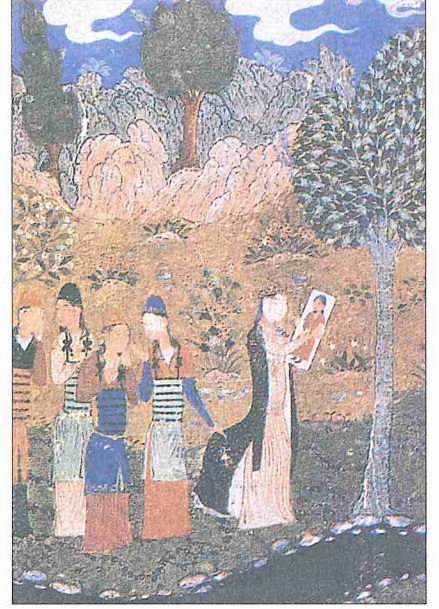
Bir aşk macerasının asırlar boyunca ilgi görmüş ve sevilmiş hikâyesi olan Hüsrev ve Şirin'in aslı Sâsânî Hükümdarı Pervîz'in hayatından alınmış olup Şirin ü Hüsrev, Şirin ve Pervîz, Ferhâd ve Şirin, Ferhâdnâme gibi adlarla da bilinmektedir.

Yaşadığı dönemden itibaren Hüsrev'in şaşaalı saltanatı (590-628), sevgilisi Şirin, atı Şebdîz ile müşkişinasları Bârbed, Ni-

kişâ ve hazineleri hakkında çeşitli efsaneler ortaya çıkmıştır. Hüsrev'in çok zengin ve ihtişamlı bir hükümdar olduğunu belirten tarihî kaynaklarda onun siyasi hayatına geniş yer verildiği halde Şirin'le münasebetine birkaç satırla temas edilir. Mesnevilerde ise Hüsrev'in siyasi hayatı kısaca geçilirken asıl ağırlığı Şirin ile olan aşk macerası teşkil eder. Hüsrev'in tarihî şahsiyetinin çok iyi bilinmesine karşılık Şirin'e ait bilgiler birbirini tutmamaktadır. Onun, hikâyeye aykırı olarak İran büyüklerinden birinin câriyesi diye gösterilmesi yanında (Mîrhând, I, 265-267; Hândmîr, vr. 92^{a-b}) Hüsrev'in câriyesi (Taberî, III, 114) veya Romalı hristiyan bir kız olarak da (Lebeau, XI, 501) söz konusu edildiği görülür. *Şâhnâme* ise Şirin'i Ermen ülkesi melikesi Mihîn Bânû'nun yeğeni olarak tanıtır. Nizâmî-i Gencevî ile Ali Şir Nevâî de onu böyle göstermişlerdir. Hikâyenin diğer kahramanı olan Ferhâd'ın tarihî şahsiyeti ise meçhuldür. *Şâhnâme* ve *Ravzatü's-şafâ*'da adı geçmez; Nizâmî'de, Rum diyarında (Bizans) su yolları yapmakla ün salmış usta bir mimar ve mühendis olarak görülür. Şeyhî'nin eserinde Hüsrev'in müşaviri Şâvur'un Çin'den ders arkadaşı olur. Nevâî'de Çin hakkının oğlu olan bir mimar ve ressamdır (mesnevinin bu kahramanları hakkında daha geniş bilgi için bk. *Hüsrev ü Şirin* [haz. Faruk K. Timurtaş], hazırlayanın girişi, s. 18-21).

Hüsrev ve Şirin konusu, edebiyatta ilk defa Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde siyasi mücadeleler esas olmak üzere yer almışsa da ona asıl şeklini vererek başlı başına klasik bir konu haline gelmesini sağlayan Nizâmî-i Gencevî olmuştur. Onun mesnevi tarzında ölümsüzleştirdiği bu macera kendisinden sonra yüzyıllar boyunca elliden fazla şair tarafından işlenmiştir. Bu eserler, bazı farklı tarafları bulunmakla beraber hep Nizâmî'nin eserinden ilham alınarak yazılmıştır.

Mesnevinin Nizâmî'deki şekliyle esas çerçevesi şöyledir: Çocuğu olmayan İran hükümdarı Hüzmüz'ün Tanrı'ya yakarışları ve adakları sonunda dünyaya gelen oğlu Hüsrev, büyük bir itina ile büyütülüp delikanlılık çağına vardığında bir gece rüyasında gördüğü dedesi Enûşîrevân'dan kendisine Allah tarafından şu dört şeyin ihsan edileceği müjdesini alır: Emsalsiz güzellikte bir sevgili, adı Şebdîz olan hârikulâde bir at, Bârbed adında bir müşkişinas ve muhteşem bir taht. Hüsrev gün görmüş, ülkeler dolaşmış, maharetli bir ressam olan nedimi Şâpûr'dan Er-

Şirin'in Hüsrev'in resmine bakmasını tasvir eden bir minyatür (Londra British Library, Ad. nr. 27261, vr. 116^a)

men melikesi Mihîn Bânû'nun Şirin adında dünyalar güzeli bir yeğeni ve onun da Şebdîz adlı bir atının bulunduğunu öğrenir. Hakkında duydukları ile Şirin'e âşık olan Hüsrev, Şirin'i istemek için Şâpûr'u Ermen diyarına gönderir. Şâpûr, Hüsrev'in resimlerini yaparak Şirin'in görebileceği yerlere asıp onun ilgi ve merakını uyandırır. Daha sonra da rahip kılığı ile ortaya çıkar ve gerçeği anlatır. Şirin de resimlerine bakarak Hüsrev'e âşık olur. Hüsrev'in bir yüzüğü ile beraber resmini Şirin'e veren Şâpûr, Hüsrev'i bulmak üzere onun ülkesi Medâin'e gitmesini söyler. Şirin, erkek kıyafetine girip avlanmak bahanesiyle atı Şebdîz'e binip saraydan ayrılır ve Medâin yolunu tutar. Diğer tarafta, memleketinin kumandanlarından Behrâm-ı Çûbin'in entrikası yüzünden babası ile arası açılan Hüsrev, sadık bendelerine Şirin gelecek olursa onu üçra bir köşkte ağırlamaları için tâlimat verip kıyafetini değiştirerek Ermen ülkesine doğru yola çıkar. Yolda bir göl kenarında konaklar ve gölde yıkanmakta olan Şirin'i görür. Ancak ikisi de değişik kıyafetlere girmiş olduklarından birbirlerini tanımazlar ve aksi istikamette yollarına devam ederlerse de bir süre sonra durumun farkına varırlar. Şirin, Mihîn Bânû'dan izinsiz ayrıldığı için Ermen'e dönemeyeceğini düşünerek Medâin'deki köşkte Hüsrev'in geri dön-

şünü beklemeye başlar. Hüsrev ise Mihîn Bânû'nun misafiri olarak Ermen'de hasretle Şirin'i beklemekte ve yanından ayırmadığı Bârbed'in nağmeleriyle teselli bulmaktadır. Daha sonra Medâin'de olduğu öğrenilen Şirin'i almaya gönderilen Şâpûr onu bulur, birlikte Ermen'e doğru yola çıkarlar. O sırada babasının, kumandanı Behrâm-ı Çûbin tarafından tahttan indirildiği haberini alarak Medâin'e giden Hüsrev, Çûbin'in tertipleri ve onun askeri karşısında tutunamayıp yeniden Ermen'e hareket eder. Öte yandan Ermen'e varan Şirin orada Hüsrev'i bulamayınca perişan olur. Ancak bir gün kendini oyalamak için ava çıktığında Hüsrev'le karşılaşır. İki sevgili günlerini av ve içki âlemleriyle geçirmekte iken Hüsrev Şirin'den vuslat ister. Mihîn Bânû'nun kendisine öğüt verip yemin ettirmiş olması dolayısıyla Şirin bu teklifi reddeder ve ona her şeyden önce mertlik gereği olarak taç ve tahtını kurtarmasını söyler. Şirin'in bu sözleriyle gönlü kırılan Hüsrev bir çare aramak ümidiyle Bizans diyarına gider. Kendisini çok iyi karşılayan Rum kayseri onu kızı Meryem ile evlendirir ve tahtını kurtarması için 50.000 kişilik bir ordu ile Medâin'e gönderir. Behrâm-ı Çûbin'i zorlu bir savaşla yenen Hüsrev orada yeniden tahtına oturur. Ancak Meryem ile yaptığı gönülsüz evlilik ona Şirin'in aşkını unutturamamıştır. Bu arada Mihîn Bânû ölmüş, Şirin Ermen melikesi olmuştur. Hüsrev'e yaptığı gönül kırıcı muameleden pişmanlık duymakta ve hâlâ onun aşkıyla yanmaktadır. İçinde bulunduğu ruh haliyle ülkeyi yönetemeyeceğini anladığından bir yıl sonra tahtını yakınlarından birine bırakarak Medâin'deki köşkte inzivaya çekilir. Bu arada Hüsrev, Şâpûr'u araya koyarak çektiği hasrete dayanmadığını ve görüşme dileğini Şirin'e iletir. Şirin ise onun bu talebini artık başkası ile evli olduğu için geri çevirir.

Burada maceraya başka bir yön veren olaylar içinde yeni bir şahıs ortaya çıkar. Çocukluğundan beri taze sütle beslenmeye alışkın olan Şirin çevre otlaksız olduğundan süt bulmakta zorluk çekmektedir. Şâpûr'dan buna bir çare bulmasını ister. Şâpûr da Çin'de kendisiyle birlikte aynı üstattan ders gören arkadaşı Ferhad'ı ona getirir. Şirin'in isteği üzerine işe başlayan Ferhad, bir ay içinde sarp kayalar arasında bir su yolu açıp Şirin'in köşkü önünde yaptığı havuz ve çeşmeye uzaktaki otlaklardan taze süt akıtmaya başlar. Fakat Ferhad daha sesini ilk duyduğu anda Şirin'e âşık olmuştur. Onun yaptığı

işe mükâfat olarak verdiği mücevherleri kabul etmez. Ümitsiz aşkının ıstırapı ile kırlara, dağlara düşer. Gizli tutmak istediği aşkı kısa zamanda herkes tarafından duyulur. Durumu öğrendiğinde Ferhad'ı kışkanan Hüsrev, onu huzuruna çağırıp para ve servet teklifiyle onu bu sevdasından vazgeçirmeye çalışır. Razi edemeyince, başardığı takdirde Şirin'den uzak durmayı vaad ederek baştan başa sert bir kayadan ibaret olan Bîsütun dağını delip ordunun geçebileceği bir yol açmak gibi olmayacak bir işle oyalamak ister. Şirin'in aşkıdan aldığı güçle işe girişen Ferhad her kazma vuruşunda dağın bir parçasını indirir. Şirin'in ve atı Şebdîz'in tasvirlerini kayalara işleyen Ferhad'ın yaptığı iş dilere destan olur. Duyduğu merakla onun çalışmasını seyretmeye gelen Şirin'in bir ara atı sakatlanıp yuvarlanmak üzere iken Ferhad onu atıyla birlikte havada yakalayıp köşke götürür. Bu arada açmakta olduğu yolu neredeyse dağın öbür ucuna ulaştırabileceği korkusu Hüsrev'e Ferhad'ı aradan kaldırma çarelerini düşündürür. Bu maksatla ona Şirin'in öldüğü haberini yollar. Duyduğu haberle yıkılan Ferhad derin bir ıstırapla hemen can verir. O sırada Hüsrev'in karısı Meryem de ölür. Bu iki ölüm dolayısıyla Hüsrev ile Şirin birbirlerine iğneleyici birer baş sağlığı mektubu yazarlar. Yaptıklarından özür dileyip Şirin ile yeniden bir araya gelmek isteyen Hüsrev, onun bu teklife uzak durması karşısında kendisini avutmak için Şeker adlı genç bir kızla evlenir. Fakat bir müddet sonra Hüsrev Şeker'den bıktığı gibi Şirin'in de inadı kırılır. Neticede Hüsrev ve Şirin büyük bir düşünle evlenirler. Hüsrev'in Şirin, taht, Bârbed ve Şebdîz'e sahip olacağına dair rüyası böylece gerçek-

leşmiş olur. Bu şekilde yaşayıp giderlerken Şirin'in tesiriyle değişen, varlık ve hayatın fâniliği hakkında felsefî düşüncelere kapılan Hüsrev Şirin'le beraber inzivaya çekilir. Hüsrev'in Meryem'den doğan ve tahtın vârisi olan kötü ruhlu oğlu Şirûye öteden beri Şirin'e göz koymuştur. Gâyesine ulaşmak için babası Hüsrev'i bir gece öldürtür. Şirin'e gizlice haber gönderip onu kendisiyle evlenmeye zorlar. Şirin bu teklifi kabullenmiş görünerek Şirûye'yi oyalar. Hazırlanan türbeye Hüsrev'in tabutu büyük bir merasimle götürülür. Tek başına türbeye giren Şirin, belinden çıkardığı hançerle tabutun başında ona sarılmış olarak hayatına son verir.

İran edebiyatında bu aşk macerası üzerinde mesnevi yazarların sayısı otuzdan fazladır. Nizâmî'nin *Penc Genc* adlı hamsesinin ikinci kitabı olarak S76'da (1180) tamamladığı *Hüsrev ü Şirîn*'ini şu eserler takip etmiştir: Emîr Hüsrev'in Dihlevî'nin *Şirîn ü Hüsrev*'i (1299); Türk asıllı olup 770'te (1368-69) Azerbaycan ve Şirvan'da bulunan Ârifi'nin *Ferhâdnâme*'si; Hâce Şehâbeddin'in müellifin ölümü sebebiyle yarım kalan *Hüsrev ü Şirîn*'i; Âhî-i Meşhedî ve Kâsımî'nin *Hüsrev ü Şirîn*'leri; Vahşî-i Bâfkî'nin (ö. 991/1583) yazmaya başladığı, ancak çok sonra Visâlî Şirâzî (ö. 1262/1846) tarafından tamamlanan *Ferhâd ü Şirîn*'i; Urffî-i Şirâzî'nin *Ferhâd ü Şirîn*'i; Şeref-i İsfahânî, Kevserî ve Şâpûr'un *Hüsrev ü Şirîn*'leri; Mîr Muhsin'in *Şirîn ü Hüsrev*'i; Âsaf Han, Şerîf Kâşî ve Hindistan Türk Hükümdarı Cihan Şah döneminde yazan Vaslî'nin *Hüsrev ü Şirîn*'i; Şah Abbas Safevî devri şairi Bezmi'nin *Şirîn ü Ferhâd*'i; Rühülemîn Şehristânî, Meşriki ve İbrâhim Edhem'in *Hüsrev ü Şirîn*'leri; Evrengzîb devri şairi Hızrî'nin *Hüsrev ü Şirîn*'i; aynı dönem Fevkî'nin *Ferhâd ü Şirîn*'i; Nâmî, Şihâb-ı Türşîzî, Ayânî ve Şu'le'nin (XIX. yüzyıl) *Hüsrev ü Şirîn*'leri.

Hüseyn Baykara, kendisine nisbet edilen *Mecâlisü'l-üşşâk* adlı eserde yer alan kısa bir "Hüsrev ü Şirîn" hikâyesi sebebiyle "Hüsrev ü Şirîn" mesnevisi yazar şairler arasında gösterilirse de bu doğru değildir (bk. HÜSEYİN BAYKARA). Aynı hikâye, İmâdüdin Fakih (ö. 773/1371) ve Hilâfî (ö. 939/1532-33) tarafından da küçük hacimde birer mesnevi olarak işlenmiştir (İran edebiyatındaki bu mesneviler hakkında daha geniş bilgi için bk. Timurtaş, *ŞM*, IV [1961], s. 73-86; *Hüsrev ü Şirîn* [haz. Faruk K. Timurtaş], hazırlayanın girişi, s. 22-34; ayrıca bk. Browne, I, 12-18; II, 400-406; Rızâzâde-i Şafak, bk. bibl.; Zehrâ-i

Ferhad'ı Bîsütun dağını delerken gösteren bir minyatür (Servet Ukkâşe, et-Taşvîrü'l-Fârist ve'l-Türki, Beyrut 1983, s. 193)

Hânlerî, s. 195-196; H. Krenn, LIII [1956], s. 92-96; Mohammad Wahid Mirza, s. 195-197; Firdevsî, s. 1056-1074).

XIV. yüzyıl ortalarından başlayarak Türk edebiyatında da Hüsrev ve Şîrin konusunu işleyen mesneviler yazılmaya başlanmıştır. Bilinen yirmi iki mesneviden bir kısmı doğrudan doğruya tercüme şeklinde, geri kalanların çoğunluğu ise hikâyenin aslında olmayan yeni ve yer yer mahallî unsurlar kazanmış çeşitli farklılıklar taşıyan birer adaptasyon durumundadır. Hikâye, Türk edebiyatına ilk önce Altın Orda şairi Kutb'un Nizâmî'den tercüme ettiği *Hüsrev ü Şîrin** ile (1341) girmiştir.

Anadolu sahasında ilk "Hüsrev ü Şîrin"i Aydınoluğlu İsmâ Bey adına 768'de (1367) Fahrî kaleme almıştır. Nizâmî'nin eserini tercüme eden Fahrî ayrıca *Şâhnâme*'den de faydalanmış ve mesnevinin konusunda bazı değişiklikler yapmıştır. Ondan sonra Şeyhî, II. Murad adına kaleme aldığı mesneviyle Türkçe'de yazılan en güzel ve en başarılı *Hüsrev ü Şîrin**'i meydana getirmiştir.

Çağatay edebiyatı sahasında konuyu ilk defa *Ferhâd ü Şîrin* adıyla 1484 yılında Nevâî kaleme almıştır. Nizâmî ve Hüsrev-i Dihlevî'nin eserleri başta olmak üzere daha önce yazılmış "Hüsrev ü Şîrin"leri incelemekle işe başlayan Nevâî, konunun özünde bir değişiklik yaparak Hüsrev yerine Ferhad'ı merkeze alır. Ona göre aşkı terennüm eden bir eserde, aşkın lezzetinden ziyade ıstırabını yaşayan kişinin ön planda tutulması gerekir. Böylece diğer mesnevilerde ikinci derecede yer alan Ferhad'ın macerası Nevâî'nin kaleminden Şark masallarından alınmış ejderha, eh-rimen, sihirli ayna, tılsım açma gibi sözlü gelenekten süzülen orijinal motiflerle başlı başına bir hikâye haline gelir. Nevâî'nin bu eserindeki hareket noktası ilâhî aşkı düşündüren veya ona ulaştıracak platonik aşk motifidir. Dolayısıyla aşk ve aşk azabının hakikati Ferhad'ın macerasında somutlaştırılır. Hüsrev'in duygularını sadece bir heves olarak kabul eden Nevâî onun maddî aşkını önemsiz bulur. Platonik aşkı ve bu aşkın en son noktaya erişinceye kadar geçirdiği bütün safhaları sembolik bir anlatımla vermeye çalışan Nevâî, hikâyenin çatısında köklü değişiklikler yapar ve bu yönüyle orijinal bir eser meydana getirir. *Ferhâd ü Şîrin*, gerek Nizâmî gerek Hüsrev-i Dihlevî gerekse diğer benzerlerinden farklı bir yapıda yepyeni bir mesnevi olarak ortaya çıkar. Nevâî, Ferhad'ı Çin hakanının (Çin Türkistanı)

ikbal yolları kapanmış bir şehzadesi olarak gösterip o dönem Türk coğrafyasındaki milliyetçi duyguları da eserine sındırmıştır.

Nevâî'den sonra bu aşk macerasını mesnevi şeklinde anlatan şairlerin çoğu Osmanlılar arasından çıkmıştır. Hepsî de II. Bayezid devrinde yaşamış Ahmed Rıdvan, Muîdî, Sadrî, Hayâtî, Harîmî (Şehzade Korkut, *Ferhâd ü Şîrin*); Âhî (ö. 923/1517, *Hikâyet-i Şîrin ü Pervîze ve Rivâyet-i Gülgün u Şebdîz* -yarım kalmıştır-), Celîlî, Lâmiî Çelebi, *Ferhâdnâme* (918'de [1512] tamamlanan eser, Nevâî'nin *Ferhâd ü Şîrin*'inden oldukça değişik bir üslûpla nakildir), Kanûnî Sultan Süleyman devri şairlerinden Ârif Çelebi (*Ferhâd ü Şîrin*), Şânî (*Ferhâdnâme*), İmamzâde Ahmed, Halîfe, Mahvî, Fasîh Ahmed Dede ve Sâlim (III. Selim devri) bunlardandır. Âzerî sahasında ise Mustafa Ağa Nâsır (XIX. yüzyıl) bir *Hüsrev ü Şîrin* tercümesi, Nâkâm da bir *Ferhâd ü Şîrin* (M. Ali Resulzâde, bk. bibl.) ortaya koymuştur. Ayrıca Ömer Bâkî'nin Doğu Türkçesi ile yazılmış *Ferhâdnâme*'si olduğu bilinmektedir (*Hüsrev ü Şîrin* [haz. Faruk K. Timurtaş], hazırlayanın girişi, s. 22-46).

Türk edebiyatında asırlar boyunca ele alınmış olan bu mesnevi konusu, Ferhad ile Şîrin adı altında az çok değişikliklerle bir halk hikâyesi şeklinde de işlenmiştir (bk. FERHAD ve ŞİRİN). Mesnevi, 1870'li yıllarda M. R. rumuzu ile muhtemelen Manastırlı Mehmed Rifat tarafından *Hüsrev ü Şîrin* adını taşıyan on dört fasıllık bir tiyatro eseri haline getirilmiştir. Son zamanlarda Azerbaycanlı bestekâr Üzeyir Hacıbeyli tarafından "Ferhad ile Şîrin" operası meydana getirildiği gibi Ali Şeyhülislâm da "Operet-i Hüsrev ü Şîrin"i ter-tip etmiştir. Bundan başka Zebîh Bihrûz 1920'de İngilizce olarak bir Hüsrev ü Şîrin senaryosu yazmış, *Şâh-ı İrân ve Bânû-yı Ermen* adıyla yayımlanan eser (Tahran 1304 hş.) filme de alınıp İran'da ve başka ülkelerde gösterilmiş ve ilgi uyandırmıştır (Mehmed Emin Resulzâde, s. 355). Hikâye ayrıca eskiden beri "Ferhad ve Şîrin" adıyla Karagöz oyunlarında müstakil olarak işlenmiştir. Mesnevinin ön plandaki kahramanları ayrıca divan edebiyatında çeşitli edebî sanatlarda mazmun olarak da anılmıştır (bk. FERHAD; ŞEBDİZ; ŞİRİN).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târih*, İstanbul 1260, III, 114; Firdevsî, *Şâhnâme*, Bombay, ts., s. 1056-1074; Mîrhând, *Ravzatü's-şafa*, Tahran 1912, I, 265-267; Hândmîr, *Habîbû's-siyer*, İÜ Ktp., FY, nr. 216,

vr. 92-a-b; Şeyhî, *Hüsrev ü Şîrin* (haz. Faruk K. Timurtaş, İstanbul 1963), İstanbul 1980, hazırlayanın girişi, s. 18-21, 22-46; Ali Şîr Nevâî, *Ferhâd ü Şîrin: İnceleme-Metin* (nşr. Gönül Alpay), Ankara 1975, neşreden giriş, s. 1-64; Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1778, XI, 501; W. Pertsch, *Die Türkischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Wien 1864, II, 173; a.mlf., *Die Türkischen Handschriften der Königlischen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889, s. 378; Gibb, *HOP*, I, 314-325, 326, 335; Browne, *LHP*, I, 12-18; II, 400-406; Ahmed Hamdi Tanpınar, *Hüsrev ve Şîrin* (mezuniyet tezi, 1339), İÜ Türkiyat Araştırma Merkezi Ktp., nr. T4; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 358-360; Hayyampûr, *Nizâmî ve Şeyhî Hüsrev ü Şîrin'lerini Mukayese* (Travay, 1939-40), İÜ Türkiyat Araştırma Merkezi Ktp., nr. 33; Rızâzâde-i Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1321 hş.; Enver Aycan, *Ferhad ve Şîrin* (mezuniyet tezi, 1944), İÜ Türkiyat Araştırma Merkezi Ktp., nr. T 162; Mehmed Emin Resulzâde, *Azerbaycan Şairi Nizâmî*, Ankara 1951, s. 355; A. Zajaczkowski, *Poemat Iranski Husrâv u Şîrin Wersji Osman-skô-Trueckiej Şeyhî*, Warszawa 1963; a.mlf. - H. Massé, "Farhâd wa-Şîrin", *EP* (İng.), II, 793-795; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 212-216; Ağah Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî*, Ankara 1965, I, 92-112; a.mlf., "Not", *TDL*, X (1952), s. 21; a.mlf., "Lâmiî'nin Ferhad ü Şîrin'i", *TDAY Belleten* (1964), s. 85-111; a.mlf., "Celîlî'nin Hüsrev ü Şîrin'i", a.e. (1965), s. 103-127; a.mlf., "Ahmet Rızvan'ın Hüsrev ü Şîrin'i", a.e. (1966), s. 215-258; a.mlf., "Divan Edebiyatında Hikâye", a.e. (1967), s. 100; Zehrâ-i Hânlerî, *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârisi*, Tahran 1348 hş., s. 195-196; Banarlı, *RTET*, I, 357-358, 430-431, 461-463; Mohammad Wahid Mirza, *The Life and Works of Amir Khusrau*, Pencab 1973, s. 195-197; M. Immanazarov, "Şîrin i Hosrov", *Vostoçnoe Yazykoznanie*, Moskova 1976, s. 98-106; Amil Çelebioğlu, *Sultan II. Murad Devri Mesnevîleri* (doçentlik tezi, 1976, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi), s. 252-266; Haluk İpekten v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 15, 85, 260, 273, 406, 423, 435, 484; Iskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 322-324, 468-472; M. Ali Resulzâde, "Şair İsmail Nâkâm", *AYB*, nr. 28 (1934), s. 155; H. Krenn, "Bemerkungen zu Versen von Nizâmîs Efes Hüsrev und Şîrin", *WZKM*, LIII (1956), s. 92-96; E. E. Bertels, "Ali Şîr Nevâî'nin Ferhad ü Şîrin'i" (trc. Rasime Uygun), *TDAY Belleten* (1957), s. 115-130; Faruk K. Timurtaş, "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrin ve Ferhad ü Şîrin Hikâyesi", *TDED*, IX (1959), s. 65-88; a.mlf., "İran Edebiyatında Hüsrev ü Şîrin ve Ferhad ü Şîrin Yazan Şairler", *ŞM*, IV (1961), s. 73-86; B. Flemming, "Fahrîs Hüsrev ü Şîrin vom Jahre 1367", *ZDMG*, CXV/1 (1965), s. 36-64; Gulâm Hüseyin Begdilî, "Dâsitân-ı Hüsrev ü Şîrin-i Nizâmî ve Edebiyyât-ı Türk", *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât u Ulâm-i İnsânî*, sy. 89, Tahran 1348 hş., s. 25-40; sy. 90-91 (1348 hş.), s. 121-145; E. İ. Fazılov, "Kutb'un Hüsrev ü Şîrin Yazmasında Bulunan Kayıtlar" (trc. Nazif Hoca), *TDED*, XXI (1975), s. 89-96; Fevziye Abdullah, "Ferhad ile Şîrin", *İA*, IV, 565-566; "Ferhâd ile Şîrin", *TDEA*, III, 194-197; "Hüsrev ü Şîrin", a.e., IV, 276-279.

